

*Koller Boglárka*¹

Politikai unió vagy nemzetek Európája?

A millió dolláros kérdés margójára²

Political Union or Europe of Nations? Theoretical and Conceptual Considerations of the Million Dollar Question

A mintegy másfél évtizede permanens, többszintű intézményi, politikai és legitimációs válságban lévő Európai Unióban a „millió dolláros kérdés” ma az, hogy milyen legyen az az intézményes és politikai struktúra, figyelembe véve a tagállami, tagállami alatti és összuniós érdekeket, amely az Uniót érő súlyos belső és külső válságok esetén is biztosítja a hatékony válaszadást? Milyen szerepe lesz az Európai Uniónak a jövőben? Politikai unióban vagy nemzetek Európájában gondolkodjunk? E tanulmány nem ígér abszolút válaszokat, csupán elméleti és konceptuális kereteket nyújt a kérdés megválaszolásához. Vajon politikai vagy technokrata projekt az Európai Unió? Mit tudhatunk meg az integrációelméletek magyarázataiból? Politikai unió megvalósítása felé tart-e az EU? Miért sajátos az EU politikai rendszere? És hol van az ellentmondás a nemzetek Európája koncepcióban? E kérdésekre keressük a válaszokat.

Kulcsszavak: nemzetek Európája, politikai unió, Európai Unió, integrációelméletek, technokrácia, az Európai Unió politikai rendszere

In the European Union which has been in a permanent, multi-level institutional, political and legitimacy crisis for about a decade and a half, the “million dollar question” today is: What should be the institutional and political structure, taking into account the interests of the Member States, sub-national levels and the Union as a whole, that will ensure an effective response to internal and external crises that the

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, Jean Monnet professzor, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Európa-tanulmányok Tanszék, e-mail: koller.boglarka@uni-nke.hu

² A tanulmány Koller Boglárka: „Minek nevezzetek?” Politikai unió, nemzetek Európája vagy „csak” Európai Unió? In Dobrowiecki Péter – Stepper Péter (szerk.): *Az Európai Unió a 21. században*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2021. 103–141. aktualizált verziója.

Union is facing? What role will the European Union will play in the future? Should we think of a political union or a Europe of nations? This study does not offer absolute answers, but merely provides a theoretical and conceptual framework to answer the question. Is the European Union a political or a technocratic project? What can we learn from the explanations of the integration theories? Is the EU moving towards a political union? Why is the EU's political system unique? And where is the contradiction in the concept of a Europe of nations? Our aim is to seek answers to these questions.

Keywords: Europe of nations, political union, European Union, theories of European integration, technocracy, political system of the European Union

1. Bevezető

Az európai integrációval foglalkozó teoretikusok és szakértők, az intézményi, a politikai vagy a szakpolitikai kérdések elemzői előbb vagy utóbb eljutnak a címben megfogalmazott kérdéshez, s abba a helyzetbe kerülnek, hogy állást kell foglalniuk, vagyis definiálniük kell a sok szempontból különleges és egyedi európai integrációt és annak speciális karakterét. A milliárd dolláros kérdés tehát az Európa-tanulmányok szakterületen kutatókat előbb vagy utóbb megtalálja, attól függetlenül, hogy készen állnak-e a kérdés megválaszolására. A válaszadás nem könnyű, hiszen az uniós és tagállami politikusoknak, de a mindennapi polgároknak is megvannak a saját válaszaik. A válaszadás átpolitizált és zajos kommunikációs térben valósul meg. E tanulmányban mi mégis feltesszük a kérdést, azzal a céllal, hogy a válaszhoz tudományos muníciót, elméleti és konceptuális kereteket nyújtsunk. Ha a milliárd dolláros kérdés lényegét kellene megragadni, akkor arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen szerepben lesz az Európai Unió a jövőben, és e szerepében képes lesz-e a sokasodó belső és külső kihívások és válságjelenségek hatékony orvoslására. A mintegy másfél évtizede permanens többszintű intézményi, politikai és legitimációs válságban lévő Unióban¹ a legfontosabb kérdés ugyanis az, hogy milyen legyen az az intézményes és politikai struktúra, amely biztosítja a hatékony válaszadást, figyelembe véve a tagállami, tagállami szint alatti és összuniós érdekeket, akár az Uniót érő súlyos belső és külső válságok esetén is.

Az Európai Unió Globális Stratégiájáról szóló dokumentumban hivatkozott stratégiai autonómia megteremtésének a szükségessége,² vagy a francia elnök, Emmanuel Macron által emlegetett és fogalmilag is számos ellentmondást magában hordozó úgynevezett európai szuverenitás azt a fajta gondolkodást tükrözik,³ hogy hatékony belső és külső aktorrá kell alakítani az Uniót, úgy, hogy valamiféle a tagállamok felett létrejövő nagyobb egységgé, államhoz hasonló entitássá váljon. A tagállami politikusok egy része azonban ezzel nem ért egyet, és nem ebben látja Európa jövőjének zálogát, hanem

¹ Arató Krisztina – Koller Boglárka: EU válságdiagnózis és lehetséges terápia. *Létünk. (Újvidék)*, 46. (2016), 2. 57–86.

² European Union: *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy* (2016. június).

³ European Parliament: *Macron Defends the Idea of European Sovereignty*. Press release. (2018. április 17.).

egy olyan Európában, ahol a nemzetállamok kerülnek főszerpbe. Az egykori cseh elnök, Václav Klaus 2017-ben úgy fogalmazott:

„Hiszek a nemzetállamban, ezért kritikusan szemlélem számos európai tisztviselő kontinentális ambícióit. Nem hiszek az Európai Unióban és az európai integrációban sem. Ez számomra a kiindulópont. Számomra a nemzetállam az egyetlen lehetséges módszer a demokrácia megteremtésére. A demokrácia egyszerűen nem létezhet magasabb szinten.”⁴

A lengyel miniszterelnök, Mateusz Morawiecki szerint: „Az egyetlen megoldás a nemzetek Európájának a létrehozása [...] a föderális jövőkép távol áll az emberek kívánságaitól.”⁵ E gondolatkörbe illeszkedik a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor véleménye is. 2018-ban az Európai Néppárt helsinki kongresszusán hangsúlyozta: „Európa a nemzetek Európája lesz, vagy nem lesz.”⁶ A magyar miniszterelnök 2021-ben is a nemzetek Európája mellett érvelt: „Európai démosz nincs, csak nemzetek vannak, démosz nélkül pedig nem lehet demokráciát építeni. A brüsszeli birodalom építése szükségszerűen vezet a demokrácia hiányához. Amit mi szeretnénk, az valami egészen más. Mi a demokráciák demokráciáját akarjuk, amelynek alapját az európai nemzetek adják.”⁷ Fontos megjegyezni azonban, hogy az állásfoglalás e kérdésben nem a Kelet–Nyugat-törésvonal mentén alakul ki az Unióban. Az EU alapító tagállamai között is számos olyat találunk, ahol markánsan jelenik meg a politikai pártok programjaiban a „nemzetek Európája” megközelítés. Az Identitás és Demokrácia európai parlamenti képviselőcsoport (*Identity and Democracy, ID*)⁸ az alapító dokumentumában rögzíti, hogy a szuverén európai nemzetek közötti önkéntes együttműködést támogatják, és elutasítják a tovább fejlődést az európai szuperállam irányába, hangsúlyozva, hogy a nemzetállam a lehető legmagasabb szint, ahol a demokrácia teljes mértékben működhet.⁹

Akadémiai berkekben is hasonló a megosztottság az Európai Unió jövőbeli szerepét illetően. Egyesek, mint például a brit politikatudós, Mark Leonard, úgy vélik, hogy az európai szinten összpontosuló szuverenitás új globális szereplővé alakíthatja az Uniót,¹⁰ míg mások, így a norvég Asle Toje, az Európai Unió úgynevezett kishatalmi

⁴ Grégoire Canlorbe: Supply and Demand in Mass Migration. A Conversation with former Czech President Václav Klaus. *Gatestone Institute*, 2018. március 26.

⁵ Isabelle Lasserre: Mateusz Morawiecki: «La seule solution réaliste est de bâtir une Europe des nations». *Le Figaro*, 2018. december 11.

⁶ Magyarország Miniszterelnöke: *Európa a nemzetek Európája lesz vagy nem lesz* (2018. november 8.)

⁷ Magyarország Kormánya: *A nemzetek Európája helyett európai szuperállamot építenek Brüsszelben* (2021. június 19.).

⁸ Az Identitás és Demokrácia képviselőcsoport 2019. június 12-én alakult a Szabadság és Nemzetek Európája csoportból; a negyedik legnagyobb frakció az EP-ben és olyan pártok képviselőit tömöríti, mint például az Alternatív Németországiért, a francia Nemzeti Gyűlés, a Finnek Pártja vagy az olasz Északi Liga stb.

⁹ Identity and Democracy Group: *Statutes of the Identity and Democracy Group in the European Parliament* (2019).

¹⁰ Lásd Mark Leonard: *Why Europe Will Run the 21st Century*. Annotated edition. New York, PublicAffairs, 2006. vagy Mark Leonard – Jeremy Shapiro: *Empowering EU Member States with Strategic Sovereignty*. European Council on Foreign Relations, 2019.

státuszát vízionálja,¹¹ ugyanis nézete szerint a szakpolitikai eredmények tekintetében megfogalmazott várakozások és a tagállamok közötti konszenzusra törekvés gyakorlata között óriási a szakadék, ami legfőképpen az európai uniós döntéshozatal kevéssé hatékony működéséből eredeztethető. Navracsics Tibor szerint az EU jövője kapcsán azonosított két szélsőséges álláspont – a nemzetállamok feloldása egy nagy szupranacionális egységben, valamint az Európai Unióból való kilépés – téveszmék, a nemzeti érdek ugyanis nem ellentétes az Európai Unióval.¹² Tovább folytatva a sort, a karlsruhei német alkotmánybíróság 2020. májusi döntése, amelyben szabálytalannak minősítette az Európai Központi Bank kötvényvásárlásának programját, és nem fogadta el ezzel összefüggésben az Európa Unió Bíróságának határozatát sem, mérőföldkönek tekinthető az európai uniós jogrend úgynevezett szupremáciájának, a tagállami jogrendek felett álló természetének a megítélése vonatkozásában.¹³ A német alkotmánybíróság ugyanis a döntéssel kinyilvánította, hogy amíg az Unió nem föderális állam egy közös bírósággal és annak joghatóságával, addig a német alkotmánybíróság mint szuverén tagállam legfelső bírósága fenntartja magának a jogot egyes uniós jogi döntések felülvizsgálatára az arányosság és a szubszidiaritás elveinek a mérlegelése jegyében.¹⁴

És végül, de nem utolsósorban érdemes az európai uniós politikai rendszer – a demokratikus működés szempontjából legalábbis – legfontosabbnak tekintett szereplői: az európai uniós polgárok szempontjából is rátekinteni a vitára. Mint ismeretes, az Egyesült Királyság kilépéséről az Európai Unióból 2016-ban döntöttek a brit polgárok, amely végül 2020. január 31-én elvezetett a brexithez. A kilépési kampány középpontjában álló, „Vegyük vissza az irányítást!”¹⁵ szlogen a brit parlamenti szuverenitás elvesztett – valós és vélt – elemeinek visszaszerzését állította a középpontba. A maradást támogatók érvei, amelyben az európai uniós tagság előnyeit hangsúlyozták, legalábbis a referendumon szavazó brit polgárok többsége szerint alulmaradtak a szuverenitás-visszaszerzésre felszólító kilépéspárti szlogen üzenetével szemben.

Az európai integráció természetének a megértése és az Európa Unió jövőbeli formájának meghatározása tehát a jelenkori politikai, tudományos és társadalmi diskurzusok központi témája. Fontos megjegyezni azonban, hogy abban a pillanatban, hogy előkerül a *finalité politique*, vagyis az állásfoglalás arról, hogy mi az Európai Unió politikai végcélja, előkerülnek az európai integráció alapkérdései is, amelyek megválaszolásában a racionális érveknek és a szubjektív megközelítéseknek is lehet létjogosultsága. E tanulmány nem ígér abszolút válaszokat, csupán olyan kérdések feltevését, amelyek közelebb vihetik az olvasót az európai integráció valós természetének és ezzel a jelenkori diskurzusok mögött meghúzódó, sokszor ellentétes nézetek megértéséhez. Vajon politikai vagy technokrata projekt az Európai Unió? Mit tudhatunk meg az integrációelméletek magyarázataiból? Politikai unió megvalósítása felé tart-e az EU? Miért sajátos az EU

¹¹ Asle Toje: *The European Union as a Small Power. After the Post-Cold War*. Houndmills, Palgrave Macmillan, 2010.

¹² Navracsics Tibor: Nemzeti érdek és Európa. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás*, (2014), 4. 100–104.

¹³ BVerfG: *Urteil des Zweiten Senats vom 05. Mai 2020* (2020). illetve Tribl Norbert – Sulyok Márton: „A gazda bekeríti házát”? A Német Szövetségi Alkotmánybíróság PSpP-döntésének jelentősége és az európai integrációért viselt alkotmányos felelősség realitása. *Európai Tükör*, 23. (2020), 2. 7–30.

¹⁴ Tribl-Sulyok (2020): i. m.

¹⁵ A kilépést támogatók fő szlogenje az Egyesült Királyságban a „Take back control!” volt 2016-ban.

politikai rendszere? És hol van az ellentmondás a nemzetek Európája koncepcióban? E kérdésekre keressük a válaszokat.

2. Politikai vagy technokrata projekt?

Európa a II. világháború után egyszeri és megismételhetetlen esélyt kapott arra, hogy a filozófusok, művészek, politikusok elképzelései között már a 13. századtól létező európai egységet a valóságban is létrehozza.

Ez romantikus olvasatban, Dante Alighieri, Pierre Dubois, Rotterdami Erasmus, Saint-Pierre abbé, Sully herceg, Victor Hugo¹⁶ és még mások vágyainak beteljesülése volt.¹⁷ Hangsúlyozandó, hogy nemcsak nyugati gondolkodók, de a közép-európaiak is megalkották a saját vízióikat, egységkoncepcióikat: Eötvös József a Monarchia és a Habsburg örökös tartományok konföderációjában,¹⁸ Kossuth Lajos Duna-menti államszövetségben,¹⁹ Friedrich Naumann²⁰ közép-európai konföderatív konstrukció megvalósításában, Jászi Oszkár²¹ pedig a Dunai Egyesült Államok létrehozásában látták Közép-Európa jövőjét.²²

A realisták szerint azonban inkább a II. világháború után kialakult egyedi világpolitikai helyzet, a hidegháborús megosztottság, a béke és a gazdasági együttműködésből fakadó előnyök, valamint az Amerikai Egyesült Államok aktív szerepvállalása és politikai nyomása voltak azok a motiváló erők, amelyek a nyugat-európai államokat az integráció beindítása felé terelték.²³ A realisták szerint az európai egység gondolat túlzott felemlegetése a politikai rendszerré alakult Európai Unió saját mítoszteremtése,²⁴ az európai történelmet ugyanis inkább jellemezte a vallási, az etnikai és a nemzeti konfliktusok és háborúk sokasága, mintsem az egység megteremtése érdekében önként vállalt törekvések. Alan Milward brit történész úgy látta, hogy a II. világháború után útjára indult európai integráció éppen a nemzeti útra történő visszatérést jelentette, legalábbis Európa nyugati felében. Milward érvelése szerint az európai integráció „mentette meg” a német nemzetállamot a pusztulástól, és segítette a német gazdaság talpra állását, valamint tette lehetővé a német nemzet újbóli felemelkedését is.²⁵

Legyünk romantikusak vagy realisták, azt mindenképpen elfogadhatjuk, hogy ahhoz, hogy a nyugat-európai integráció útjára indulhasson, az ötvenes években szükség

¹⁶ A felsorolt gondolkodók egységkoncepcióit tartalmazó szemelvényeket lásd Szénási Éva: *Elméletek az európai egységről* I–II. Budapest, L'Harmattan, 2002–2004.

¹⁷ Arató Krisztina – Koller Boglárka: *Képzelt Európa*. Budapest, Balassi, 2013. 15–16.

¹⁸ Eötvös József elképzelését lásd Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. In *Báró Eötvös József összes munkái* (16). Budapest, Révai testvérek, 1903. Elemzi Bóka Éva: *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*. Budapest, Napvilág, 2001. 136–137.

¹⁹ Kossuth Lajos: A „Dunai Szövetség” tervezete. 1862. május 1.

²⁰ Naumann Frigyes: *Középeurópa*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1916.

²¹ Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Új Magyarországi Részevénnytársaság, 1918.

²² Arató–Koller (2013): i. m. 24–25.

²³ Arató–Koller (2013): i. m. 15–16.

²⁴ Arató–Koller (2013): i. m. 15–16.

²⁵ Alan S. Milward: *The European Rescue of the Nation-State*. 2nd Edition. London and New York, Routledge, 1992.

volt az alapító atyák egyedi ötletére, a világpolitika erőinek speciális együttállására és egy nagyhatalom, az USA támogatására is. Az, hogy milyen formában indul útnak az integráció és mely államokkal, nem volt egyértelmű.

Az egyik módszer a *politikai módszer*, amikor szuverén nemzetállamok úgy döntenek, hogy bizonyos, általában elég tágan megfogalmazott általános kérdésekben összehangolják tevékenységüket, közös intézményeket működtetnek, általában konszenzusos döntéseket hoznak, és ezek megvalósítására közösen biztosítják a forrásokat. A másik módszer a *technokrata módszer*, amikor az integráció alapegységét jelentő tagállamok egy-egy szakpolitikai területen elkezdik az együttműködést, konkrét célokat és mérföldköveket kijelölve, és olyan ütemben haladnak előre az együttműködésben, ahogyan azt az egyes mérföldkövek megvalósítása megkívánja, új szakpolitikákat, intézményeket és együttműködési kereteket teremtve. Előbbiben a tagállamok kormányzati képviselői, utóbbiban azonban a szakpolitikuskok és egyéb intézményi szereplők jutnak kulcsszerephez.

Az 1949-ben laza, kormányközi együttműködésben létrehozott, és ma már 46 tagot számláló nemzetközi szervezet, az Európa Tanács az előbbire, az 1950-ben aláírt Montánunió (Európai Szén- és Acélközösség, ESZAK), majd pedig az 1957-ben aláírt római szerződések (Európa Gazdasági Közösség és az Euratom) következtében újtára indított európai integráció az utóbbira példák. A Jean Monnet ötletére építő Schuman-tervben és az ezek alapján létrehozott szerződésekben kódolva volt a funkionalista szemlélet: egy-egy ágazaton belüli sikeres együttműködés lépésről lépésre köti majd össze a tagállamokat azáltal, hogy az együttműködésüket újabb és újabb területekre terjesztik majd ki. Az európai integráció tehát a technokrata utat választotta indulásképpen, vagyis egy szűk ágazati együttműködést megvalósítva, teret engedve a *spillover* hatásnak,²⁶ lépésről lépésre haladt előre a gazdasági integráció fokozatainak megvalósításában. Az integráció a kezdetekkor éppen ezért távol volt a politikától és az európai polgároktól is, az úgynevezett megengedő konszenzusra²⁷ épített. Az alapító atyák ugyanis úgy vélték, hogy az integráció technokrata jellege és politikamentes megvalósulása biztosíthatja a hosszú távú létezését. E hozzáállás megfelelt a korszellemnek, hiszen két világháború közelségében könnyen érthető a politikai módszer elutasítása és valami másnak az előtérbe helyezése. Bár a kezdetekkor is voltak arra vonatkozó elképzelések, hogy politikai vagy védelmi területen induljon el az együttműködés, a szektorális gazdasági együttműködés biztosabb terepnek látszott.²⁸

²⁶ A *spillover* jelensége ebben a kontextusban azt jelenti, hogy az integráció folyamatának indulásakor közösségi szintre emelt szakpolitikák működése automatikusan magával hozza majd más szakterületek közösségi szintre emelkedését. Így tehát a kezdeti lendület egyfajta automatizmussá teszi a közösségek kompetenciáinak bővülését, a tagállamok és azok szereplőinek egyre szorosabb kapcsolatát. Lásd Arató Krisztina – Koller Boglárka (szerk.): *Az Európai Unió politikai rendszere*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 265.

²⁷ A megengedő konszenzus (*permissive consensus*) az európai integráció létrehozásának kezdeti technokrata megközelítése, ami azt jelenti, hogy az európai közvélemény az integráció építését passzívan jóváhagyta, vagy legalábbis aktívan nem utasította el. Lásd Arató–Koller (2019): i. m. 260.

²⁸ René Pleven francia miniszterelnök 1950-ben terjesztette elő elképzelését a közös európai hadsereg felállításáról, amely Nyugat-Németország újrafelfegyverzését jelentette volna. Ennek jegyében született meg 1952-ben az Európai Védelmi Közösségről szóló szerződés, amelyet azonban a francia Nemzetgyűlés is leszavazott.

Ha egyetlenegy jelenséget kellene megnevezni, amelyet a nyugat-európai elit a negyvenes-ötvenes években a két világháború és emberek millióinak elvesztése, valamint a teljes gazdasági pusztulás okaként megjelölt, akkor az egyértelműen a nacionalizmus volt. Tévhit azonban, hogy az alapító atyák a nacionalizmussal együtt a nemzetekre építő egységfolyamatot is elutasították volna. Éppen ellenkezőleg: az európai integráció legfontosabb alapegységeinek az integrációt alkotó tagállamokat gondolták. Robert Schuman hitt a nemzetek felettség eszményében, de nem úgy, hogy az majd helyettesíti az eddigi, szoros nemzeti kötelekeket, felváltja a nemzeti identitásokat, hanem úgy, hogy a tagállamok között létrejön egy nemzetek feletti szolidaritás is:

„Az európai integráció mindenki számára nyilvánvalóvá teszi majd a kultúránk közös alapjait és fokozatosan ahhoz hasonló köteleket hoz majd létre, amelyekből nemrégiben az egyes nemzetek kikorbácsolódtak. Ez a gondolat lesz majd az erő, amely előtt leomlik minden akadály [...] A nemzetek közötti szolidaritás érzése erősebb lesz a ma már idejétmúlt nacionalizmusoknál. E nacionalizmusok érdeme volt, hogy szilárd belső szerkezettel ruházták fel az államokat. Erre a réges-régi alapzatra egy új emeletet kell felhúzni: a nemzetek felettség nemzeti alapokon nyugszik majd.”²⁹

A nemzetek felettség Monnet és Schuman által megfogalmazott koncepciója már a kezdetekkor is túlzott szuverenitásruházást jelentett némely európai államnak, ezért bár az alapító atyák között vele is számoltak, az Egyesült Királyság nem tartott a kontinens másik hat alapítójával az Európai Gazdasági Közösség útra indításában. Egy idő után, érzékelve az EGK gazdasági sikereit, megváltozott az álláspontja, és a hatvanas évektől számára is célkitűzésként fogalmazódott meg a tagság.

Később, a hatvanas, a hetvenes és a nyolcvanas években ugyan mindig tudunk olyan időpillanatot azonosítani, amikor az európai integráció politikai karaktere mutatkozott meg, mint például 1965-ben az üres székek válsága³⁰ vagy a brit költségvetési visszafizetés idején a nyolcvanas évek elején,³¹ összességében azonban elmondható: az európai integráció technokrata jellege egészen a kilencvenes évekig meghatározó logikája maradt az egységfolyamatnak.

A kilencvenes években azonban megváltozott a helyzet részben külső körülmények (a bipoláris világpolitikai struktúra megszűnése, a kelet-közép-európai rendszerváltások) miatt, valamint belső fejlemények (a gazdasági és monetáris integráció beindítása, az Európai Unió létrehozása, a taglétszám jelentős kibővülése) hatására. Erősödött

²⁹ Robert Schuman: *Európáért*. Pécs, Pannónia Könyvek, 1991. 27–31.

³⁰ De Gaulle tábornok 1965-ben utasította a minisztereit, hogy maradjanak távol a Tanács üléseitől. E válság az ún. „üres székek” időszakaként híresült el, és 1966 elején az ún. Luxemburgi kompromiszsummal ért véget. A válsággal az európai integráció kormányközi jellege erősödött meg. Lásd erről bővebben Arató Krisztina – Koller Boglárka: *Európa utazása. Integrációtörténet*. Budapest, Gondolat, 2015.

³¹ Az Egyesült Királyság és az Európai Közösség közötti konfliktus a nyolcvanas évek elején, amelyben a brit miniszterelnök, Margaret Thatcher mintegy öt éven át a költségvetésből visszatérítésért (*rebate*) harcolt. A vita 1984-ben a fontainebleau-i csúcsértekezleten zárult; a britek megkapták a visszatérítést, cserébe azonban jóváhagyták a közösségi költségvetés növelését. Lásd erről bővebben Arató-Koller (2015): i. m.

az integráció politikai jellege, ami azzal is együtt járt, hogy a korábbi megengedő konszenzust lépésről lépésre kezdte felváltani az úgynevezett korlátozó vita³² időszaka. Egyre több szakpolitikai ügy került ki a technokrata intézményrendszerből a politikai arénába, ami azzal a mellékhatással járt, hogy a korábban a technokraták által vezérelt integrációs projekt a polgárok számára is észlelhető és megvitatható kérdésként jelent meg a politikai diskurzusban. A maastrichti szerződésben rögzített mélyítési célkitűzések megvalósítása, valamint a keleti bővítés folyamata és terhei következtében is sokasodtak a kérdőjelek az Unió létezése és működése körül. Az európai egységfolyamatban a kilencvenes években jelent meg először az *euroszkepticizmus* jelensége, amelynek különböző változatai azóta is formálják az európai integrációt hol erősebb, hol gyengébb hatásai révén.³³ A 2004-ben és 2007-ben két lépcsőben megvalósított úgynevezett *Big Bang* bővítés pedig olyan mértékben heterogénná tette a közösséget, hogy politikai és szakpolitikai kérdésekben is sokkal nehezebbé vált a közös nevező megtalálása, és a viták egyre gyakrabban terelődtek politikai szintre.

3. Integrációelméletek választai

Sokan és sokféleképpen próbálták meg értelmezni az európai integrációt. De vajon kapunk-e választ ezekből az elméletekből az integráció valódi természetére? Egyes teoretikusok a folyamat jellegére és mibenlétére, mások a folyamat végcéljára helyezik a hangsúlyt. Az alapvetően az integráció folyamatának értelmezésére fókuszáló *funkcionalisták*³⁴ szerint a technikai jellegű együttműködések megvalósításával az államok közötti politikai konfliktusok háttérbe helyezhetők, és ezzel tartósan biztosítható az együttműködés közöttük. A *neofunkcionalisták*³⁵ ezt a hozzáállást továbbfejlesztve úgy vélték, hogy egyes szakpolitikák közösségi működtetése automatikusan eredményezi újabb és újabb szakpolitikák európai uniós szintű megvalósítását. Nézetük szerint ez az automatikus, továbbgördülő hatás (*spillover*) nemcsak a szakpolitikák tekintetében, de intézményes, földrajzi és kulturális területen is érvényesül. A folyamat végcélját magyarázni kívánó elméletek közül kiemelkednek a föderalista teóriák. Ezek az elméletek már működő föderális államok, mint az Amerikai Egyesült Államok vagy Kanada mintájára képzelték el az európai integráció megvalósítását. Az Altiero Spinelli és Ernesto Rossi által fogalmazott ventotenei nyilatkozatban³⁶ is a föderális végcél jelenik meg. Mindezen elméletek nem számoltak azonban azzal a nemzetközi viszonyokban

³² Az európai integráció folyamatában az utóbbi időben a politikai típusú viták megerősödésére használt fogalom. A vita korlátozó minősítése (*constraining dissensus*) arra utal, hogy a nyilvánosság, bár az EU demokratikus jellegének fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen, ugyanakkor nehezebbé is teszi a döntéshozatalt; a korábban kizárólag a technokrata érvekkel dolgozó technokrata világnak nyitnia kell a politika és a polgárok felé. Lásd Arató-Koller (2019): i. m. 258.

³³ Az euroszkepticizmusról lásd bővebben Benjamin Leruth – Nicholas Startin – Simon Usherwood (szerk.): *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Abingdon, Routledge, 2018.

³⁴ David Mitrany: *A Working Peace System*. Chicago, Quadrangle Books, 1966.

³⁵ Ernst B. Haas: *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*. London, Stevens, 1958.

³⁶ Altiero Spinelli – Ernesto Rossi: *The Ventotene Manifesto*. Ventotene, The Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies, 1941. 75–96.

érzékkel jelenséggel, hogy az államok saját önérdéküket képviselve, alapvetően racionálisan cselekszenek, kalkulálva az előnyöket és mérlegelve a lehetséges kockázatokat. A nemzetközi kapcsolatok elméletei között e realista iskolaként ismert irányzat az integrációelméletek kormányközi elméletei téziseihez áll a legközelebb. Ez az elméleti irányzat az Európa-tanulmányokban azonban csak azután jött létre, hogy az útjára indult nyugat-európai integrációban és a jelentős sikereket produkáló EGK-ban is egyre több kormányközi elem jelent meg. A hatvanas években De Gaulle tábornok például igazi realista politikusként tárgyalt a hatok közösségében, előtérbe helyezve a francia nemzeti érdek érvényesítését, olykor a közös európai érdek kárára.³⁷

A *kormányközi elmélet* megalkotója, Stanley Hoffman szerint az integráció nem valamiféle automatizmus révén, a kívánt föderális végcél elérése érdekében, a tagállami szuverenitás lépésről lépésre átruházása felé, hanem éppen ellenkezőleg, a tagállamok nemzetközi pozíciójának erősítése és a nemzeti érdekek megőrzése felé halad.³⁸ Ennek ellenére ő is úgy látta, hogy az európai integráció egyedi, semmihez sem hasonlítható jellemzőkkel rendelkező közösség. A kormányközi iskola külön irányzatát, a liberális kormányköziséget képviselő Andrew Moravcsik szerint is a tagállamok vannak kulcspozícióban az integrációs folyamatok alakításában.³⁹ Moravcsik úgy véli, hogy az uniós döntéshozatal két szakaszra bontható. Az első szakaszban, ahogy azt a funkcionalisták vallják, gazdasági és társadalmi igény keletkezik az integrációra egy bizonyos területen. Második lépésként azonban a tényleges döntéshozatal már kormányközi alkufolyamatok során valósul meg. Moravcsik érvelése szerint ugyanis „nincs az az intézményi közvetítés, politikai vállalkozás, szupranacionális vagy egyéb, amely segítene túljutni a nemzeti érdekek ellentétéin és ambivalenciáin”.⁴⁰ Így bár a közpolitikai napirend kialakításában más intézményi és egyéb szereplőknek is van szerepe, végső soron a nemzeti érdek határozza meg azt, hogy egy tagállam részt vesz-e egy együttműködésben, és ha igen, akkor miként.

Az európai integráció felgyorsult fejlődése a nyolcvanas és kilencvenes években újabb elméleti magyarázatok születését eredményezte. Az úgynevezett „hibrid” elméletek azonban már nem a régi nagy elméleteket szerették volna ötvözni, szintetizálni, hanem újfajta szemléletet alkalmazva próbálták magyarázni az európai politikai és intézményrendszer sajátos működését, természetét. Céljuk továbbra is az volt, hogy leírják, megmagyarázzák e speciális, semmihez sem hasonlítható politikai közösség természetét.⁴¹

³⁷ De Gaulle 1965-ben, az üres székek politikájaként elhíresült válság idején mintegy fél évig nem küldte el minisztereit a Tanács üléseire, amely lépéssel az Európai Közösségek intézményrendszerét gyakorlatilag megbénította.

³⁸ Stanley Hoffmann: *Obstinate or Obsolete: The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe*. *Daedalus*, 95. (1966), 3. 862–915.

³⁹ Andrew Moravcsik: *Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*. *Journal of Common Market Studies*, 30. (1993), 4. 473–524.

⁴⁰ Andrew Moravcsik – Kalypso Nicolaidis: *Explaining the Treaty of Amsterdam: Interests, Influence and Institutions*. *Journal of Common Market Studies*, 37. (1999), 1. 82.

⁴¹ Arató–Koller (2015): i. m. 27.

A hibrid elméletek legnagyobb hatású teóriája, a többszintű kormányzás (*multi-level governance*, MLG) elmélete.⁴² Az MLG-elméletek szerint a közösségi és a tagállami érdekek megjelenését nem lehet kizárólagosnak tekinteni.⁴³ A tagállamok rendkívül fontos szereplők a Közösség életében: ők az alapszerződések kizárólagos alakítói, számos, a Tanácsban meghozott döntés egyedüli felelősei. Ugyanakkor a közösségi érdekek megjelenítői – az Európai Bizottság, az Európai Parlament, sőt az Európai Unió Bírósága – szintén kulcsszerepet játszanak a döntéshozatal folyamatában. A Bizottság a közösségi döntések előterjesztője, aktív alakítója, az Európai Parlament egyre több szakpolitikai területen a Tanáccsal közösen dönt, s a Bíróság jogértelmezései is a közösségi szint befolyását erősítik. Létezik ugyanakkor egy harmadik szint is a közösségi politikaformálás arénájában, ez pedig a tagállamok alatti, regionális szereplők és helyi önkormányzatok szintje. A többszintű kormányzás elmélete azt állítja, hogy a tagállami szint két irányban ad át kompetenciákat: egyrészt „felad” politikaterületeket az Európai Unió szupranacionális szintjére, másrészt „lead” bizonyos feladatokat a tagállamok alatti, szubnacionális szereplőknek. Megőrzi ugyanakkor befolyását az alapszerződések, vagyis a legfontosabb játékszabályok kialakításában.⁴⁴

Az európai kormányzás jelenségét fókuszba állító teóriák mind a mai napig a leggyakrabban alkalmazott magyarázó elméleteknek számítanak. Az Európai Unióban, ahol az intézményi struktúrában egyik intézménynek sincs a nemzeti kormányokhoz hasonlítható kompetenciája, úgynevezett kormány nélküli kormányzás (*governance without government*) valósul meg. Az európai kormányzás mikéntje azonban változó természetű. Mindig az adott szakpolitikai terület és az ahhoz kapcsolódó döntéshozatali mód határozza meg a kormányzás formáját. Az európai kormányzás egyik legjelentősebb teoretikusa, Tanja Börzel német politikatudós szerint „az európai kormányzási mix” egyik végpontja a hierarchikus, szupranacionális centralizáció,⁴⁵ a másik végpontja pedig az úgynevezett nyílt koordinációs mechanizmus.⁴⁶ A két végpont között számtalan variáns létezhet.⁴⁷

Az európai integráció valódi természetének megértéséhez az intézményi megközelítésről is szót kell ejteni, amely az Európa-tanulmányok területén is megjelent.⁴⁸ Simon Bulmer szerint az európai integráció folyamatában a brüsszeli intézményrendszer nem

⁴² Lásd Lisbet Hooghe – Gary Marks: *Multi-Level Governance and European Integration*. Oxford, Rowman & Littlefield, 2001; Thomas Risse-Kappen: Exploring the Nature of the Beast: International Relations Theory and Comparative Policy Analysis Meet the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 34. (1996), 1. 53–80.

⁴³ Arató–Koller (2015): i. m. 27.

⁴⁴ Arató–Koller (2015): i. m. 27.

⁴⁵ Szupranacionális, hierarchikus centralizáció: az európai kormányzás egyik típusa, ahol szupranacionális intézmények a tagállamokra nézve kötelező döntéseket hoznak. Lásd Arató–Koller (2019): i. m. 265.

⁴⁶ A nyitott koordinációs módszer (*Open Method Coordination*, OMC) a kormányközi együttműködés egy formája. A nyitott koordinációs módszer szerint a tagállamok a legeredményesebb gyakorlatukat megosztják a többiekkel, az eredmények összevetésére közös mércéket állítanak fel. Lásd Arató–Koller (2019): i. m. 262.

⁴⁷ A sui generis politikai rendszer. Lásd: Arató–Koller (2019): i. m. 47.

⁴⁸ Arató–Koller (2015): i. m. 28.

reaktív, végrehajtó szerepet játszik csupán, hanem proaktív szereplő.⁴⁹ Ahogy arra Wayne Sandholtz is rámutatott, az európai intézmények autonóm politikai szereplőként viselkednek, vagyis önmaguk is politikaformáló szerepet töltenek be, nemcsak a jogalkotás passzív előkészítői, végrehajtói, vagy éppen értelmezői. A döntési opciók kidolgozójaként a közösségi intézmények – elsősorban a Bizottság – pozíciójuknál fogva befolyásolni képesek a döntéshozók számára felkínált alternatívákat.⁵⁰ Ebbe a megközelítésbe illeszkedik Pokol Béla jogtudós tézise is, aki egy európai jurisztokrácia létezése mellett érvel.⁵¹

Végül érdemes szót ejtenünk az európai integráció kortárs elméleteiről is,⁵² amelyek közül kiemelhető a *differenciált integráció elmélete*,⁵³ amely szerint az európai uniós tagság mellett különböző együttműködési körök léteznek, mint például a Schengen-övezet, az eurózóna vagy akár az Európai Gazdasági Térség. E különböző együttműködési körök különböző politikai és jogi kötelezettségvállalásokat jelentenek a résztvevőknek, vagyis a tagság is mást és mást jelenthet aszerint, hogy egy-egy tagállam melyik klubnak a tagja. Az, hogy a differenciált integráció végül egy *többsebességű, változó geometriájú* vagy *à la carte* típusú együttműködési formát ölt,⁵⁴ az adott szakpolitikai területtől és a tagállamok döntésétől függ. A differenciált integráció következtében megvalósuló flexibilitás azonban nemcsak előnyöket, de veszélyeket is jelenthet az EU jövője szempontjából.⁵⁵ Ezt felismerve ma már kialakult a *dezintegráció* irodalma is, amely elméletek már nem az EU végcéljának vagy az integráció működésének az elemzését, hanem a szétesés magyarázatát, valamint annak folyamatát helyezik vizsgálódásuk fókuszába.⁵⁶

⁴⁹ Simon Bulmer: The Governance of the European Union: A New Institutional Approach. *Journal of Public Policy*, 13. (1994), 4. 350–363.

⁵⁰ Wayne Snvdholtz: Membership Matters: Limits of the Functional Approach to European Institutions. *Journal of Common Market Studies*, 34. (1996), 3. 403–429.

⁵¹ Pokol Béla: *Európai jurisztokrácia*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 7.

⁵² Arató-Koller (2019): i. m. 194–195.

⁵³ Dirk Leuffen – Berthold Rittberger – Frank Schimmelfennig: *Differentiated Integration: Explaining Variation in the European Union*. The European Union Series, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2013; Koller Boglárka: Többsebességű vagy menüválasztásos jövő? A differenciált integráció elméleti és gyakorlati kérdései az Európai Unióban In Halmai Péter (szerk.): *Tagállami integrációs modellek. A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 51–67; Koller Boglárka: Differentiated Union. The Only Way Forward or One That Leads to Desintegration? In Violaine Deltiel – Xavier Richet (szerk.): *L'Europe, une fracture à retardement: Intégration asymétrique, dépendances, fragmentation* (Questionner l'Europe) (French Edition). Paris, France, L'Harmattan, Chapitre 4; Jan-Emmanuel De Neve: The European Union? How Differentiated Integration is Reshaping the EU? *European Integration*, 29. (2007), 4. 503–521.

⁵⁴ A differenciált integráció különböző típusairól lásd Alexander C. Stubb: A Categorization of Differentiated Integration. *Journal of Common Market Studies*, 34. (1996), 2. 283–295.

⁵⁵ Martonyi János: Differenciáció vagy dezintegráció. Megújítva megőrizni. *Európai Tükör*, 21. (2018), 1. 95–109.

⁵⁶ Lásd Hans Vollaard: Explaining European Disintegration. *Journal of Common Market Studies*, 52. (2014), 5. 1142–1159; Arató Krisztina (2019): Integrációelméletek (történeti perspektívában). In Arató-Koller (2019): i. m. 194–195.

4. Politikai unió vagy egyedi politikai rendszer?

Az európai integráció történetéből tudjuk, hogy a politikai unió megteremtésének célkitűzése a nyugat-európai egységfolyamat indulásától fogva jelen van Európában, azonban mind a mai napig nem beszélhetünk a megvalósulásáról, de egységes értelmezéséről sem.

A kilencvenes években, a maastrichti szerződéshez vezető időszakban jelent meg először az Európai Közösség napirendjén a politikai unió megteremtésének szándéka. Akkor ezt az európai integráció további fejlődésében egy következő szükséges, de a tagállamok számára érzékeny lépésnek tekintették, ezért a gazdasági és monetáris unió ügyeinek tárgyalására összehívott kormányközi konferencia mellett külön konferenciát hívtak össze a politikai unió kérdéseinek megtárgyalására. Hamar kiderült azonban, hogy a közösségi és a tagállami döntéshozóknak eltérő elképzelései voltak a politikai unióról, így a monetáris unióval ellentétben erről nem tudtak megállapodni.⁵⁷

A politikai unió ugyanis már a kilencvenes években is számos olyan intézményi és politikai kérdést – a tanácsi minősített többségi szavazás kiterjesztését, az Európai Parlament hatáskörének növelését, előrelépést a szociálpolitika területén, valamint az Európai Politikai Együttműködés⁵⁸ továbbfejlesztését egy közös kül- és biztonságpolitikává – ölelt fel,⁵⁹ amelyek megnehezítették a világos és valamennyi tagállam számára elfogadható út kijelölését. 30 év távlatából ma már nem tulajdonítunk neki jelentőséget, de az EU jelenkori vitáiban ma is előkerülő kérdésekről vitáztak akkor is. Az akkori francia elnök, François Mitterrand és a német kancellár Helmut Kohl közös nyilatkozatban sorolták fel a politikai unió megteremtése érdekében elengedhetetlen lépéseket, de a politikai unió meghatározására ők sem tettek kísérletet. A Benelux-tagállamok az Európai Unió demokratikusabb politikai közösségé válása, a nemzetközi gazdasági és politikai térben az Unió egységes és erős cselekvőképességének a megteremtése, valamint a közös intézményrendszer működési hatékonyságának erősítése mellett érveltek. Az Egyesült Királyság és Dánia számára azonban a politikai unió a túl szoros együttműködés megteremtését jelentette, ezért minden olyan kérdésben behúzták a féket, amely túlzott szuverenitásátruházást jelentett volna a Közösség javára. Ahogy manapság is, az Európai Unió jövőjéről szóló viták akkor is terminológiai összecsapások voltak. Az Európai Tanács luxemburgi csúcstalálkozóján a legnagyobb vitát a föderális szó használata váltotta ki. John Major kérésére el is távolították a szövegből valamennyi hivatkozást. Szintén elfelejtettük már, de a maastrichti szerződésben megvalósított pilléres modellnek is számos kritikusa volt, éppen amiatt, hogy e kompromisszumos modell gátat szabott az úgynevezett közösségi módszer kiterjesztésének, például a közös kül- és biztonságpolitika, valamint a bel- és igazságügyi együttműködés területeire.⁶⁰

⁵⁷ Arató–Koller (2015): i. m. 28.

⁵⁸ A Davignon-terv alapján 1970-ben létrehozott Európai Politikai Együttműködés (*European Political Cooperation*, EPC) egészen a kilencvenes évek elejéig a tagállamok külpolitikai együttműködésének mechanizmusa volt, amely nem jelentett valódi közösségi politikát, csupán hatékonyabb multilaterális egyeztetést és közös állásfoglalások kialakítását. Lásd Arató–Koller (2019): i. m. 249.

⁵⁹ Desmond Dinan: *Europe Recast. A History of European Union*. Boulder, Colorado, Lynne Rienner, 2004. 249.

⁶⁰ Arató–Koller (2015): i. m. 202–206.

A politikai unió fogalmának tartalma mai napig vitatott. Egy lehetséges munkadefinícióként az alábbi meghatározás adható: A politikai unió egységes politikai entitást jelent, az integráció elérhető legmagasabb szintjét, amelyben a részt vevő tagállamok szuverenitásuk jelentős részét közös intézményekbe ruházzák, a törvényhozás, az igazságszolgáltatás és a végrehajtás egymástól elkülönülő hatalmi ágakban, közösségi irányítással valósul meg, továbbá a szakpolitikák jelentős részét – így a közös kül- és biztonságpolitikát is az Unió felülyeli.⁶¹

Ha rátekinthetünk az Európai Unió kialakult intézményrendszerére, világosan látszik, hogy a hatalmi ágak szétválasztása nem valósul meg.⁶² Az Európai Parlament a Tanáccsal együtt közösen alkotja a jogszabályokat, de nem rendelkezik a jogalkotás kezdeményezésének jogával, vagyis a nemzeti parlamentekhez képest a törvényhozó jogköre korlátozott, hiszen tagállami szinten a parlamenti képviselők is kezdeményezhetnek jogalkotást. A végrehajtó hatalom gyakorlása szintén megosztott az Európai Bizottság és a Tanács között. Jellemző gyakorlat, hogy az uniós szinten kialakított szakpolitikák végrehajtása tagállamok közreműködésével valósul meg. Az európai uniós intézmények közül az Európai Unió Bírósága az, amelyik leginkább megfelel egy egységes politikai entitás, vagyis a politikai unió, fentiekben definiált igazságszolgáltatásért felelős intézményének, hiszen kvázi alkotmánybírósággént és felsőbbbírósági fórumként működik.⁶³ A törvényhozásban és a végrehajtásban azonban már az uniós intézmények mellett a tagállamok, valamint egyéb szereplők bonyolult együttműködése valósul meg, többszintű kormányzási rendszerben. Blutman László jogtudós, a német alkotmánybíróság közelmúltban hozott, eddig példa nélküli döntését értelmezve, az uniós intézményi és jogrendszerben az alábbi ellentmondásra hívja fel a figyelmet:

„Az EU jogrendjében alapvető feszültség van a következő tényezők miatt: Az egyik oldalon áll a tagállamok szuverenitása és lehetőségei ennek a szuverenitásnak az EU-ban történő gyakorlására. Másrészt az uniós jogrend három alapvető jellemzője: a főszabály szerint többségi döntéshozatal az EU jogalkotó szerveiben, az uniós jog abszolút elsőbbsége, és az Európai Unió Bíróságának monopóliuma az uniós jog és az uniós hatáskörök értelmezésében. Az uniós jogrend e három jellemzője együttesen jobban megfelel egy szövetségi államnak, mint a szuverén államokból álló nemzetközi szervezet jellemzőinek. Ez a mögöttes feszültség bármikor kompetencia-konfliktusokhoz vezethet az Unió és a tagállamok között, még a kizárólagos uniós hatáskörök területén is.”⁶⁴

Következésképpen, az EU jelenlegi intézményrendszerében föderális jegyek és kormányközi logika egyaránt fellelhetők. Ha nemzeti megfelelőiket keressük, akkor az Európai Unió intézményeinek elnevezése is meglepő.⁶⁵ Az Európai Parlament

⁶¹ Arató–Koller (2019): i. m. 263.

⁶² Az EU sajátos politikai rendszeréről lásd bővebben Arató–Koller (2019): i. m. 42–46.

⁶³ Somssich Réka: Az Európai Bíróság. In Arató Krisztina – Koller Boglára (szerk.): *Az Európai Unió politikai rendszere*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 128–129.

⁶⁴ Blutman László: Red Signal from Karlsruhe: Towards a New Equilibrium or New Level of Conflict? *Central European Journal of Comparative Law*, 1. (2020), 2. 41.

⁶⁵ Arató–Koller (2015): i. m. 15.

nem a nemzeti parlamentekhez hasonló törvényhozó szerv, az Európai Bizottság nem kormány, a Tanács pedig a jogalkotás mellett a végrehajtásban is fontos szerepet tölt be. Az e tanulmányban eddig nem említett Európai Tanácsnak, amely az Európai Unió csúcshintézménye, annak ellenére van jelentős hatása a törvényhozásra, hogy nincs jogalkotási jogköre, tagjai ugyanis a tagállamok állam- és kormányfői, akik meghatározzák az Unió jövőjéhez kapcsolódó stratégiákat és irányvonalakat.

Visszatérve a fenti munkadefinícióhoz: a politikai unióban a szakpolitikák jelentős részét az Unió felügyeli. Ez az Európai Unióra csak részben igaz. A lisszaboni szerződés rendelkezik arról, hogy mely szakpolitikák tartoznak az EU kizárólagos, megosztott és a tagállamok intézkedéseit támogató, összehangoló vagy kiegészítő hatáskörök közé.⁶⁶ Ahol az Uniónak kizárólagos a hatásköre, ott az alapszerződések értelmében csak az uniós intézmények alkothatnak jogszabályt. Ilyen területek például a vámunió, a belső piac működéséhez szükséges versenyszabályok megállapítása, vagy az eurózónához tartozó tagállamokra vonatkozóan a monetáris politika. A megosztott hatáskörökhöz tartozó szakpolitikákban, mint például a közlekedéspolitika, a fogyasztóvédelem vagy a környezetvédelem az uniós intézmények és a tagállamok is alkothatnak jogszabályt. Viszont az úgynevezett támogató, összehangoló, kiegészítő intézkedések körébe tartozó szakpolitikákban, amilyen az oktatáspolitikáé, a kulturális politika vagy az igazgatási együttműködés, a tagállamok az elsődleges jogalkotók. Ezekben a területeken az EU támogató szerepkörben van, ajánlásokat fogalmazhat meg, együttműködési lehetőségeket biztosíthat az adott területen, de kötelező jogszabályokat nem alkot. A fenti három kategóriába nem illeszkedő további szakpolitikai területeken az Unió úgynevezett speciális hatáskörrel rendelkezik. Ezek közül is kiemelendő az Európai Unió kül- és biztonságpolitikája, valamint védelempolitikája, amely területeken főszabályként az egyhangú döntéshozatal érvényesül, az európai uniós intézmények szerepe e folyamatban korlátozott, és az Európai Unió Bíróságának a joghatósága sem érvényesül. Ennek ellenére tehát, hogy a Lisszaboni Szerződés jelentős előrelépést jelentett a közös kül- és biztonságpolitikái kialakítása felé,⁶⁷ e szakpolitikai területen az Unió hatásköre továbbra is igencsak korlátozott maradt. Mindebből az következik, hogy vannak az Európai Uniónak olyan szakpolitikái, amelyek a szupranacionális kormányzással működnek, de olyanok is, ahol a tagállami szuverenitás érvényesül. Ennek fényében a szakpolitikai eredmények számonkérhetősége is bizonytalan, és az európai uniós polgárok számára nem is mindig egyértelmű. Különösen igaz ez az úgynevezett megosztott hatáskörök alá tartozó szakpolitikákra. A 2015-ös migrációs krízis egyik tanulsága éppen az volt, hogy az európai uniós politikai rendszer szereplői mind az EU-tól, mind pedig a tagállamoktól várták a szakpolitikai eredményeket és a válság megoldását, holott mindez csak a két szint: az uniós és tagállami szoros együttműködésében valósítható meg, hiszen megosztott hatáskörrel van szó.

Leegyszerűsítve a fentieket, a „feladvány” tehát a következő: Az Európai Unió sajátos, semmihez sem hasonlítható *sui generis* politikai rendszerében, amelyben különböző

⁶⁶ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés, 2–6. cikk.

⁶⁷ Az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájáról lásd bővebben Simon Zoltán (szerk.): *Az Európai Unió a világban*. Budapest, L'Harmattan, 2017; Molnár Anna: *Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és eszközei. A külkapcsolatoktól a kül-, a biztonság és védelempolitikáig*. Budapest, Dialog Campus, 2018; Balázs Péter: *Az Európai Unió külpolitikája*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

kormányzási metódusok és döntéshozatali módszerek együtt létezése jellemző, a politikai szereplők, így a tagállamok, a régiók, a lokális aktorok és az egyének is valódi szakpolitikai eredményeket várnak. Láttuk, hogy a politikai unió definíciójába, amelynek nincs is konszenzusos verziója, csak nehezen illeszthető be az Európai Unió, de az is egyértelmű, hogy ez az unikális politikai rendszer már sok tekintetben túljutott egy nemzetközi szervezet vagy laza konföderáció státuszán. Továbbá, olyan kihívásokkal néz szembe az Unió, amelyeknek látszólag egy államszerű entitás, saját szuverenitását gyakorolva tudna leginkább megfelelni. Erre azonban nincs meg a szerződéses alapú felhatalmazása, és a tagállamok ez irányú politikai akarata híján valószínűleg még jó ideig nem is lesz.

Ebből a látszólag feloldhatatlan ellentétből és abból a sajátos körülményből kiindulva, hogy az Európai Unió válságterületei nemhogy csökkentek volna, de egyre súlyosabb és szerteágazóbb válságtünetekkel néz szembe, az utóbbi időkből terminológiai innovációk sora keletkezett az európai uniós szakirodalomban, keresve a fenti feladványra a választ, vagyis arra, hogy milyen politikai entitást kellene az EU *finalité politique*-jaként megjelölni ahhoz, hogy az EU és benne az őt alkotó tagállamok prosperáló és biztonságos jövője biztosított legyen. Az egyik ilyen innovatív terminus az Európai Unió Globális Stratégiájáról szóló dokumentumban megjelenő *stratégiai autonómia* kifejezés, amely a multilateralizmuson alapuló, hatékonyabb nemzetközi fellépés megteremtését célozta meg, egy olyan megváltozott világban, ahol a nagyhatalmak (leginkább az USA, Kína és Oroszország) diktálják a tempót, és ahol az Unió a béke és a biztonság fenntartójaként kíván hangsúlyosabb globális szerepet vállalni. E dokumentum mellett érvel, hogy a stratégiai autonómia megteremtése vezethet el a politikai unió egyik fontos attribútuma, a közös külpolitika, biztonság- és védelempolitika kialakítása felé. Elemzők később kiterjesztették a fogalom értelmezését, és már nemcsak a külpolitika és külkapcsolatok szempontjából tulajdonítottak neki jelentőséget, hanem az Európai Unió fennmaradása szempontjából is. Ahogy Giovanni Grevi fogalmaz: „A stratégiai autonómia nemcsak külpolitikai kérdés, hanem az európai integráció fennmaradásának és továbbélésének is alapvető követelménye.”⁶⁸ Az Emmanuel Macron által hivatkozott úgynevezett *európai szuverenitás*⁶⁹ is ellentmondásos megoldást kínál a fenti dilemmára azzal, hogy egy államtól eltérő politikai rendszert ruházna fel szuverenitással. „A szuverenitást rendszerint az állam, mint a társadalmi szerveződés legmagasabb önálló szintjének alapvető jellemzőjeként értelmezzük [...] Az állam által gyakorolt hatalom két legfontosabb ismérve a kizárólagossága és általánossága.”⁷⁰ Utóbbiak egyike sem igaz az Európai Unió sajátos politikai rendszerére, ezért is zavaró a két fogalom összeházasítása. A motivációt és az elgondolást azonban ki lehet belőle olvasni: az Európai Unió államhoz hasonló politikai közösséggé fejlődése a tagállamok feletti szinten is létrehozhatná a szuverenitást, legalábbis e teoretikus elgondolások szerint. Egyesek, mint a francia elnök is, úgy látják, hogy a belső és külső kihívások megválaszolására

⁶⁸ Giovanni Grevi: *Strategic Autonomy for European Choices: The Key to Europe's Shaping Power*. European Policy Center. Discussion Paper. Europe in the World Programme, 2019. július 19. 3.

⁶⁹ European Parliament (2018): i. m.

⁷⁰ Varga Zs. András: Magyarország szuverenitása. In Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 258–259.

már csak egy újraértelmezett politikai és államszerű jogositványokkal is felruházott közösség lenne képes.

A kihívások valóban sokasodnak, és az utóbbi két évtizedben is számos válságot kellett megoldani az Unióban, azonban a fenti elgondolások ellenére sem beszélhetünk európai államról, de ahhoz hasonló közösségről sem, és a politikai unió megteremtése sincs jelenleg napirenden. Az Európai Unió intézményi, politikai és szakpolitikai vonatkozásokat tekintve hibrid, de létező politikai struktúra, annak minden lehetőségével és anomáliájával. Ezért talán akkor járunk el a leghelyesebben, ha egyedi politikai rendszerként tekintünk az Európai Unióra.⁷¹

5. Nemzetek és Európa

A „nemzetek Európája” nem új keletű elképzelés. Az európai integráció több mint 70 éves történetének időről időre visszatérő motívuma, amelyet az európai egységfolyamat vonatkozásában általában a túlterjeszkedő szupranacionalizmus ellenpólusaként és a nemzeti identitás védelmében használunk. Gyurgyák János szerint „ha valaki ma a nemzetek Európáját követeli, akkor az egyértelműen azt jelenti, hogy az Unió ilyen-olyan visszaépítésében, lebontásában érdekelt vagy egyenesen arra törekszik”.⁷² Érdemes tehát feltennünk a kérdést: Vajon a nemzetek kulcsszerepének a hangsúlyozása közelebb visz-e minket az integráció valódi természetének megértéséhez, jelenkori dilemmáinak és jövőbeli formájának meghatározásához?

Sokan De Gaulle tábornok nevéhez kötik a fogalmat, mert Európa-politikájában legtöbbször a francia nemzeti érdek elsőbbsége szerint cselekedett, ezért Európában is a szuverén és független államok együttműködését támogatta.⁷³ Fia, Philippe de Gaulle elbeszélései szerint azonban csak az utókor kötötte – igen sikeresen – apjához a fogalmat:

„Noha apám az államok szövetségét szerette volna megvalósítani, egy olyan szövetséget, amely tiszteletben tartja valamennyi tag egyéni sajátosságait, mégis mindig azt hallottuk róla, hogy a »nemzetek Európáját« (*Europe de patries*) akarja. Pedig soha el nem hagyta száját ez a kifejezés [...] Ő mindenekelőtt azt szerette volna, ha az európai államok megőrzik a sajátosságaikat.”⁷⁴

Margaret Thatcher 1988-as, híres bruges-i beszédében is találunk utalást a kifejezésre, bár nála is keveredik a nemzet és az állam fogalma. A brit miniszterelnök a következőképpen fogalmazott:

⁷¹ Az EU sajátos politikai rendszeréről lásd bővebben Neill Nugent: *The Government and Politics of the European Union*. 8th edition. London, Palgrave Macmillan, 2017; és Simon Hix – Bjørn Høyland: *The Political System of the Union*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011; Arató-Koller (2019): i. m.

⁷² Gyurgyák János: *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában*. Budapest, Osiris, 2018. 185.

⁷³ De Gaulle-ról és a gaulle-izmusról lásd Charles de Gaulle: *A Concert of European States*. In Brent F. Nelsen – Alexander C-G. Stubb (szerk.): *The European Union*. Basingstoke, Macmillan, 1994; Trócsányi László: *Gaulle-izmus és Európa. Magyar Szemle*, 25. (2016), 5–6. 10–18.

⁷⁴ Philippe de Gaulle: *Apám, de Gaulle. Beszélgetések Michel Tauriackal*. Budapest, Európa, 2008. 526.

„A sikeres Európai Közösség építéséhez vezető legjobb út a független, szuverén államok közötti készséges és aktív együttműködés. A nemzet visszaszorítása és a hatalom koncentrációja valami európai konglomerátum közepén rendkívül káros hatásokkal bírna és veszélyeztetné azokat a célokat, amelyeket el szeretnénk érni. Európa éppen azért lesz erős, mert Franciaország, Spanyolország, Spanyolország, Nagy-Britannia pedig Nagy-Britannia, mindegyik saját szokásaival, tradícióival és identitásával. Ostobaság lenne egy egységes európai valamibe belegyúrni őket.”⁷⁵

Európa történetében a nemzeteknek kitüntetett szerep jutott. Európát, politikáját, társadalmi és filozófiai gondolkodásmódját, gazdasági és tudományos beállítottságát, művészetét csak a nemzetek történetén keresztül érthetjük meg. Ma is a nemzet jelenti az európai polgárok számára identitásuk centrumát.⁷⁶ Ha a politikai unió meghatározása kihívást jelentett, akkor ez hatványozottan igaz a nemzetfogalomra. Nem vagyunk ugyanis birtokában általánosan elfogadott nemzetdefiníciónak. Mást értenek ugyanis a franciák, angolok, németek és a csehek, és mást értünk mi, magyarok nemzet fogalma alatt. Romsics Ignác szerint a nemzet fogalmának meghatározása éppen ezért „eddig senkinek sem sikerült, s a történelmi fejlődés bonyolultsága és a nemzetvé válás különböző útjai miatt soha nem is fog”.⁷⁷ Ennek ellenére könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre a nemzet fogalmának definiálásához. Egyes szerzők, mint például Pierre van den Berghe⁷⁸ a származási, mások, mint Clifford Geertz⁷⁹ a kulturális, míg például Anthony D. Smith⁸⁰ és John A. Armstrong⁸¹ a múltbéli szimbólum- és mítoszrendszer jelentőségét emelik ki a nemzeti közösséget összetartó erők közül. Vannak olyan teoretikusok, akik a nemzet és állam fogalmát csak együtt tudják értelmezni. Anthony Giddens⁸² a területiséget, a közös intézmény- és jogrendszer létezését hangsúlyozzák nemzetmeghatározásukban. És vannak olyan teoretikusok is, mint Eric Hobsbawm és Benedict Anderson, akik szerint a nemzetek kitalált, konstruált entitások, úgynevezett elképzelt közösségek.⁸³

Fontos kiemelni, hogy Európa nemzetei különböző nemzetfejlődési utakat jártak be, és az ezek közötti különbségek mind a mai napig meghatározzák és egyedivé teszik identitásukat. E különbségek könnyen azonosíthatók az eltérő nemzetkoncepciókban is.

⁷⁵ Margaret Thatcher: *Speech to the College of Europe. "The Bruges Speech"*. College of Europe, Bruges, 1988. szeptember 20.

⁷⁶ Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*. Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, 2006. 11.

⁷⁷ Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 1998. 9.

⁷⁸ Pierre van den Berghe: *Race and Ethnicity: a Sociobiological Perspective. Ethnic and Racial Studies* 1. (1978), 4. 401–411.

⁷⁹ Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*. London, Fontana, 1973.

⁸⁰ Anthony D. Smith: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Blackwell, 1986.

⁸¹ John A. Armstrong: *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1982.

⁸² Anthony Giddens: *The Nation-State and Violence*. Cambridge, Polity Press, 1985.

⁸³ Eric Hobsbawm – Terence Ranger: *Invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983; Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London New York, Verso, 1991.

Friedrich Meinecke, német történész a 20. század elején két nemzetípust különböztetett meg: az államnemzetet, amely adott területet, jog- és intézményrendszert, valamint a politikai eszközökkel megteremtett nemzetet jelenti, illetve a kultúrnemzetet, ahol a nemzeti közösséget a származási és a kulturális elemek határozzák meg.⁸⁴ A Meinecke által megfogalmazott két nemzetípus a később megalkotott nemzetipológiákban is megjelent. Földrajzi dimenziókkal felruházva Hans Kohn⁸⁵ és Alfred Cobban⁸⁶ történészeknél, de későbbi teoretikusoknál, így Anthony D. Smithnél⁸⁷ vagy Rogers Brubakernél⁸⁸ is felbukkan az állampolgári és etnikai nemzetkoncepciók megkülönböztetése. Történelmi okokból adódóan a magyar nyelvben használt nemzetfogalom is a kultúrnemzeti értelemben használatos, tehát elkülönül az állam fogalmától, kulturális és származási közösséget jelent.⁸⁹ A franciák vagy az angolok esetében a territoriális önmeghatározás a hangsúlyosabb. Ennek a következménye az is, hogy míg a német szerzőknél számos kultúrnemzet-definíciót találunk, a francia és angolszász szerzők inkább az államnemzet-konceptiót veszik nemzetmeghatározásuk alapjául.⁹⁰ Ebből adódik a nemzetállam mint elemzési kategória univerzális alkalmazhatóságának megkérdőjelezése. A nemzetközi jog és politika máig fennálló rendszere, amely valójában a két világháború közötti időszakban kristályosodott ki, a nemzetállami struktúrákat veszi alapul, vagyis az államhatárok által meghatározott többségi közösséget privilegizálja. Ezt fejezi ki maga a „nemzetközi kapcsolatok” fogalma is, amely ugyan a legtöbbször államok közötti interakciókat jelent, mégsem „államközi kapcsolatok”-nak hívjuk.⁹¹ A nemzetállamiság tehát, mint európaiságunk szimbóluma a mai napig tartja elsődleges pozícióját, mind a gyakorlati politikában, mind pedig az elemzések fontos alapegységeként, és tulajdonképpen az európai uniós tagállamok alatt is legtöbbször nemzetállamokra gondolunk, jóllehet a nemzet és az állam fogalma számos esetben mást takar, és ritka az, amikor a nemzeti és állami határok valós egybeeséséről beszélhetünk.⁹² Csak néhány európai uniós jelenkori példát említve: Spanyolországban a katalánok, a baszkok és a galíciai közösségek széles körű autonómiával, úgynevezett alkotmányos közösségek státuszával rendelkeznek. Közülük a katalánok a nemzeti önrendelkezés jegyében igényt tartanak az önálló államiságra is. Az Észak-Írországban élő írek, akik ma már a brexit következtében nem az EU területén élnek, az ír nemzet részeként határozzák meg önmagukat. Az erdélyi magyarok is anyaországuk, a magyar nemzet részeként tekintenek önmagukra, pedig egy másik uniós tagállam állampolgárai. A sort tovább

⁸⁴ Friedrich Meinecke: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zu der Genesis des deutschen Nationalstaates*. München, Oldenburg, [1917] 1969.

⁸⁵ Hans Kohn: *Nationalism: Its Meaning and History*. Princeton, D. Van Nostrand Company, 1955.

⁸⁶ Alfred Cobban: *National Self-determination*. London, Collins, The Fontana Library, 1969.

⁸⁷ Smith (1986): i. m.

⁸⁸ Rogers Brubaker: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, Massachusettes, Harvard University Press, 1992.

⁸⁹ Romsics (1998): i. m. 9–10.

⁹⁰ Giddens (1985): i. m.

⁹¹ Koller (2006): i. m. 62.

⁹² Az európai uniós tagállamok eltérő nemzetfelfogásáról, nemzeti identitásuk önértelmezéséről a többségi nemzet és a kisebbségek viszonyára vonatkozó legfrissebb adatokról a komparatív összegzést lásd Trócsányi László – Lovász László Gábor: *Európai Körkép. Európai értékek és magvalósulásuk az Európai Unió tagállamaiban az adatok és számok tükrében*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020.

lehetne még folytatni, de az ebből a rövid felsorolásból is egyértelmű, hogy sokkal heterogénebb a kép az Európai Unió 27 tagállamában, mint azt elsőre gondolnánk.⁹³

A közép-európai nemzetfejlődési mintázatok további unikális jellemzőkkel írhatók le. Bár a térség államai is szeretnék volna a 19. századi polgári nemzetépítés módját követni,⁹⁴ egységes állam és terület hiányában ennek akkor nem voltak meg a feltételei. A közép-európai nemzetek soknemzetiségi birodalomban éltek, ahol feszültségek és viták voltak az egyes nemzetiségek között; az Osztrák–Magyar Monarchia területén 1867 után.⁹⁵ Az I. világháború után a közép-európai immár kis nemzetekben azonban megnyílt a lehetőség a nemzetépítés újrakezdésére, a megvalósítás azonban éppen a korábbi ellenségeskedések miatt a nacionalizmus kirekesztő negatív hatásait eredményezte.⁹⁶ A két világháború közötti időszakban keletkeztek azok a nacionalizmustipológiák, amelyek Európa nyugati felén a „jó”, Kelet- és Közép-Európában pedig a „rossz” nacionalizmusokat azonosították.⁹⁷ Hans Kohn különbséget tett a modern Nyugat nacionalizmusa, ahova Angliát, Franciaországot és Amerikát sorolta, és az elmaradottabb Kelet- és Közép-Európa nacionalizmusa között. Míg az előbbi „származásától fogva szorosan összekapcsolódik az egyéni szabadsággal” és a nemzeten belül a politikai képvisellel, addig az utóbbitól „mivel nem rendelkezett hasonló politikai és társadalmi gyökerekkel, hiányzott a magabiztosság”.⁹⁸ Alfred Cobban a nemzeti önrendelkezés egyes szakaszait elemezte, és megkülönböztette a nyugati és keleti nemzet koncepciókat. Szerinte a nyugati nemzetkonceptió először politikai értelemben született meg, és utána töltődött meg kulturális tartalommal, a közép- és kelet-európai nemzetek esetében ez éppen fordítva történt. A kulturális önazonosság után alakult ki politikai értelemben is a nemzethez való tartozás.⁹⁹ E teoretikus következtetések ugyan leegyszerűsítők, és nyugati ellenpéldákkal könnyen megcáfolhatók,¹⁰⁰ de azzal azért számos nacionalizmuskutató egyetért, hogy a nacionalizmus és a nemzet más jelent Közép-Európában, mint a kontinens nyugati felén.¹⁰¹ A kommunista időszak is csak látszólag hatástalanította a nacionalizmus szellemét, a nacionalizmus nem tűnt el a közép-európai térségből, sőt a kulturális, nyelvi alapú nacionalizmus tovább élt.

⁹³ E tanulmányban most terjedelmi korlátok miatt nem térünk ki az Európai Unió lakossági heterogenitását erősítő kisebbségek és bevándorlók, valamint más uniós tagállamok munkavállalóinak a jelenlétére az uniós tagállamokban.

⁹⁴ Lásd erről bővebben Diószegi István: A nemzetek Európája. In Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Társadalom-, és Művelődéstörténeti Tanulmányok 8. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1991. 131–142.

⁹⁵ Kosáry Domonkos: A nemzetállam jövője. In Módos Péter – Tischler János (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2005. 198–199.

⁹⁶ Például Csehszlovákiában Tomáš Masaryk a wilsoni nemzeti önrendelkezést használta fel a kirekesztő nemzetépítés legitimálásához. Lásd Koller (2006): i. m. 54.

⁹⁷ Koller (2006): i. m. 20.

⁹⁸ Kohn (1955): i. m. 30.

⁹⁹ Alfred Cobban: *National Self-determination*. London, Collins, 1969. 120–121. (Első kiadás: 1944.)

¹⁰⁰ Gondoljunk például az ír nacionalizmusra vagy az IRA terrorszervezetre.

¹⁰¹ Lásd Kiss Gy. Csaba: Miért más itt a nemzet? In Bába Iván – Gyurcsik Iván – Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa magyar szemmel. Kőszeg, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK), 2020. 13–28; Schöpflin György: Közép-Európa régi és új meghatározásai. In Módos Péter – Tischler János (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2005. 150.*

A rendszerváltásokat követően a posztkommunista korszak sem hozta meg a nemzeti kérdés eltűnését a közép-európai országokban, ahogyan néhány elméleti szakember számított rá.¹⁰² Az úgynevezett re-nacionalizáció vagy új nacionalizmus¹⁰³ jegyében a nemzetek újjáépítése kezdődött meg a térségben. Rogers Brubaker amerikai politológus az 1990-es években írt tanulmányában azt állította, hogy „a nacionalizmus továbbra is központi szerepet játszik az újonnan létrehozott közép-európai nemzetállamokban, ugyanúgy, mint az első világháború után létrehozott államokban”.¹⁰⁴ Örkény Antal szerint: „Az átmenet pozitív változásai negatív hatásokkal is jártak: a felszabadulás és a függetlenség sikeres megvalósítása lendületet adott a nemzetállam fetiszálásához [...] a közép-európai nemzeteknek fel kellett zárkózniuk a 19. század végi Nyugat-Európához.”¹⁰⁵ Más szerzők, mint Emil Brix és Erhard Busek mellett érvelnek, hogy a rendszerváltás után megjelent újfajta nacionalizmusok a térségben csak részben azonosíthatók a „a múltbéli nacionalizmusok folyományaiként”. A közép-európai neonacionalizmus megerősödéséhez a nyugat-európai államok felsőbbrendűsége is hozzájárult. Brix és Erhard érvelése szerint ugyanis az elismerés nem csupán a szuverenitáson alapul, hanem „olyan értékeken, mint a büszkeség, méltóság és tekintély”, amelyeket a nyugati világ a közép-európaiak vonatkozásában sokáig figyelmen kívül hagyott.¹⁰⁶

A nemzeti önazonosság, a „Ki vagyok én?” kérdés megválaszolása a rendszerváltás után tehát központi témává vált, ahogy a nemzeti elitek elkezdtek újjáépíteni nemzetállamaikat. A nemzeti ébredés azonban a posztkommunista államokban különböző formákban jelent meg. Jelentős eltéréseket mutatott, ha szétválás következtében keletkeztek az államok (mint a cseh és a szlovák esetben), ha a határain belül jelentős kisebbségekkel rendelkező államban indult el a nemzetépítés (mint Románia), vagy akkor, ha egy viszonylag homogén államban történt (mint Magyarországon), amelynek azonban jelentős számú kisebbsége él a szomszédos országokban. Ezenkívül attól is függött, hogy az új nemzetállam megalakulása békés tárgyalások eredményeként történt – mint a cseh és szlovák nemzetállamok létrehozása esetén –, vagy véres háború következtében, mint a jugoszláv utódállamok esetében. Éppen ezért ahhoz, hogy teljes valójukban érteni tudjuk a térség különböző nacionalizmusmintáit, Brubaker szerint meg kell különböztetni az úgynevezett nemzetépítő nacionalizmust (1), az anyaországi nacionalizmust (2), valamint a kisebbségi nacionalizmust (3), amelyeknek a különböző variációi jellemzik Közép-Európát.¹⁰⁷

A rendszerváltás után a közép-európai államok nemzetépítésük megkezdésével párhuzamosan elindították az euroatlanti szövetségi rendszerbe (EU- és NATO-tagság) bekerülés folyamatát is. A „visszatérés Európába”, amely mellett a közép-európai elitek többsége ideológiai beállítottságától függetlenül egységben felsorakozott, amellyel, hogy

¹⁰² Lásd Ernest Gellner: *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Oxford, Blackwell, 1983; Eric J. Hobsbawm: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, Maecenas Kiskönyvtár, [1992] 1997.

¹⁰³ Emil Brix – Erhard Busek: *Közép-Európa újragondolása. Miért Közép-Európában dől el Európa jövője?* Kőszeg, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK), 2019. 111.

¹⁰⁴ Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 4.

¹⁰⁵ Örkény Antal: Hungarian National Identity. Old and New Challenges. *International Journal of Sociology*, 35. (2005), 4. 29.

¹⁰⁶ Brix–Busek (2019): i. m. 111.

¹⁰⁷ Brubaker (1996): i. m.

a gazdasági felzárkózás és modernizáció üzenetét hordozta, értékválasztást jelentett, döntést a nyugati civilizációs blokkhoz való tartozásról. A keleti bővítés folyamata¹⁰⁸ mintegy 15 évig tartott, amelynek során a kelet-közép-európai tagjelölteknek bizonyítaniuk kellett, hogy megfelelnek az Unió által megszabott csatlakozási kritériumoknak. A bővítés folyamatában több ellentmondás volt azonosítható. Az Unió sokáig egy tömbként kezelte a térséget, pedig számos eltérő fejlődésbeli különbség volt kimutatható.¹⁰⁹ Minden eddigi bővítési körnél erőteljesebben érvényesült az európaizáció¹¹⁰ felülről lefelé vezérelt logikája, vagyis a csatlakozásra váró tagjelölteknek az Európai Unió által definiált, sokszor változó követelményeknek kellett megfelelniük, valamint az is, hogy az egész folyamat mögött nem volt világos stratégia az EU részéről.

Mindez azt a paradox helyzetet eredményezte, hogy a közép-európaiak miközben éppen hogy elkezdtek nemzeteiket újjáépíteni 1989–1990 után, a kondicionalitás¹¹¹ szigorúan érvényesülő logikája miatt abban a helyzetben találták magukat, hogy mindent meg kellett tenniük az európaizáció¹¹² úgynevezett *top-down* érvényesülésének elősegítése érdekében, és szinte kritika nélkül teljesítették az EU feltételeit.¹¹³ Az ebből fakadó, szunnyadó konfliktus azonban egészen a 2010-es évekig nemigen tört felszínre. A 2004-es *Big Bang* bővítés körüli időszakos eufória és az európai unió csatlakozás betanulási időszaka után azonban a közép-európaiak is alakítóivá kívántak válni a közös Európának. A posztkommunista időszakban megkezdett nemzeti ébredés időszaka ekkor lépett új korszakba. A 2010-es évektől a közép-európai tagállamok egyre gyakrabban léptek fel nemzeti érdekük védelmében.¹¹⁴ Európai integrációs politikájukban az addigi adaptív hozzáállást felváltotta az emancipáció korszaka, amelynek

¹⁰⁸ A szakirodalomban használt keleti bővítés fogalma is pontosításra szorul, hiszen az ún. *Big Bang* bővítés keretében 2004-ben két mediterrán ország, Málta és Ciprus is csatlakozott az Európai Unióhoz.

¹⁰⁹ Arató–Koller (2019): i. m. 210. Magyarország az Európai Unió intézményeiben – az Európai Unió Magyarországon. In Arató Krisztina – Koller Boglára (szerk.): *Az Európai Unió politikai rendszere*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest,

¹¹⁰ Az európaizáció (*Europeanisation*) többretegű fogalom, számos definíciója létezik. Robert Ladrech szerint „az európaizáció egy lépésről lépésre megvalósuló folyamat, amely olyan mértékben képes hatással lenni a nemzeti politikai folyamatokra, hogy végül az Európai Közösség politikai és gazdasági dinamikája a tagállami politika és közpolitika-formálás szervezeti logikájának részévé válik”. Robert Ladrech: *Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France*. *Journal of Common Market Studies*, 32. (1994), 1. 17. Idézet lásd Koller Boglárka *Az európaizáció konceptuális és elméleti kérdései, különös tekintettel a Nyugat-Balkánra*. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 15–29.

¹¹¹ A kondicionalitás az Európai Unióhoz csatlakozás feltételeként meghatározott kritériumok összességét jelenti. Lásd Heather Grabbe: *The EU's transformative power. Europeanisation through conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave Studies in European Union Politics. Houndmills, Palgrave Macmillan, 2006.

¹¹² Az európaizációról bővebben lásd, C. M. Radaelli: *The Europeanization of Public Policy*. In K. Featherstone – C. Radaelli: *The Politics of Europeanization*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 27–56; Johan Peder Olsen: *The Many Faces of Europeanization*. *Journal of Common Market Studies*, 40. (2002), 5. 921–952.

¹¹³ Ez alól kivétel csak Lengyelország volt, amelynek a csatlakozási tárgyalások során is erősebb volt a tárgyalási pozíciója.

¹¹⁴ 2010-től mindez a közép-európai tagállamok külpolitikájában is érezhetővé vált. lásd pl. András Hettyey: *The Europeanization of Hungarian Foreign Policy and the Hungarization of European Foreign Policy, 2010-18*. *Journal of Contemporary European Studies*, 29. (2021), 1. 125–138.

következtében az európaizáció alulról jövő (*bottom-up*) hatásai is kezdtek erőteljesebben érvényesülni.¹¹⁵

Összegzőképpen, éppen az eltérő nemzetdefiníciók, a különböző nemzetépítési mintázatok miatt ütközhet nehézségekbe a nemzetek Európája jövőkép meghatározása. Az Európai Unió komplex, többszintű és többszereplős rendszerében ugyanis a tagállamok valóban kulcsszerepet töltenek be, de ha a nemzetek főszereplésével képzelnénk el az EU jövőbeli működését, akkor valószínűleg sokkal több közösséget kellene azonosítanunk, mint 27-et, nem is beszélve arról, hogy a szuverén nemzetállamok laza együttműködésénél az Európai Unió már sokkal szorosabb integrációt alakított ki. Az uniós tagállamok történelmének, nemzetfejlődésének és nemzeti identitásának megértése azonban elengedhetetlen az európai integráció értelmezéséhez, és hozzájárulhat ahhoz, hogy jobban értsük egy-egy nemzeti vagy szubnacionális szereplő integrációs politikáját és cselekedeteit. Például az írek megkésett nemzetfejlődése, sajátos nacionalizmusa alapján is magyarázható, hogy az ír nép első körben miért szavazott a Lisszaboni Szerződés ellen, hasonlóképpen a tradicionális cseh euroszkepticizmus és cseh nemzeti identitás karakterének ismerete alapján könnyebben értelmezhető az euró bevezetésének határozott elutasítása.¹¹⁶

6. Összegzés

Vajon kaptunk-e választ a millió dolláros kérdésre? Az európai integráció megteremtése technokrata projektként indult, távol a polgároktól, az elitek által kitalált és vezényelt folyamatként, de ma már egy átpolitizált struktúráról beszélhetünk az európai integráció vonatkozásában. A szűk szektorális együttműködésből kifejlődött Európai Unió úgynevezett *sui generis* politikai rendszere, amelyben találunk a politikai unió létezésére utaló jeleket, de egyértelmű bizonyítékokat is a tagállamok kormányközi alkufolyamatainak kulcsszerepére, valamint arra is, hogy egyes szakpolitikái és az intézményi döntéshozatali módjai a szupranacionalizmus jegyeit tükrözik. Közelebb kerültünk e sajátos politikai rendszer megértéséhez az integrációelméletek tézisein keresztül, de az is kiderült, hogy nem találtunk olyan elméletet, amely teljes körű magyarázatot nyújtana az európai integráció értelmezéséhez. A kormányzás fókuszú teóriák megmutatták, hogy érdemes az EU-tagállam duális megközelítéseket tovább differenciálni, hiszen egy nagyobb felbontóképességű kamerán már a lokális és regionális politikai szereplők is látszanak. Hangsúlyozva a nemzetek kitüntetett szerepét az európai történelem- és társadalomfejlődésben, arra is rávilágítottunk, hogy milyen különböző értelmezések vannak az egyes nemzetkoncepciók között, illetve időben és térben is eltérő nemzetépítési mintázatok léteztek és léteznek ma is Európában. Számunkra különös jelentősége van a közép-európai nemzetépítés sajátos jellegének, amely egyedivé teszi az itt élő

¹¹⁵ Boglárka Koller: Patterns of Post-Enlargement Identity Formation. The Case of Hungary. In Karin Liebhart – Olga Gyárfásova (szerk.): *Communicating Europe. Cultural Patterns of Politics*. Volume 2. Vienna, Lit Publishing House, 2014. 187–215.

¹¹⁶ Boglárka Koller: The Euro and the Collective Identities of Central and Eastern European Nationals. In Krisztina Arató – Boglárka Koller – Anita Pelle (szerk.): *The Political Economy of the Eurozone in Central and Eastern Europe: Why In, Why Out?* London – New York, Routledge, 2021. 56–81.

nemzetek európai integrációs motivációit és cselekedeteit is. Végül, az EU jövője kapcsán a közelmúltban keletkezett terminusokban – mint a stratégiai autonómia vagy az európai szuverenitás – alapvető ellentmondásokat azonosítottunk, amelyeknek gyújtópontjában mindig a szuverenitás fogalmát találtuk. Akkor járunk el tehát a leghelyesebben, ha elfogadjuk, hogy az Európai Unió sajátos struktúra, semmihez sem hasonlítható intézményes és politikai rendszer: az Európai Unió európai unió.

Felhasznált irodalom

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London – New York, Verso, 1991.
- Arató Krisztina – Koller Boglárka: *Képzelt Európa*. Budapest, Balassi, 2013.
- Arató Krisztina – Koller Boglárka: *Európa utazása. Integrációtörténet*. Budapest, Gondolat, 2015.
- Arató Krisztina – Koller Boglárka: EU válságdiagnózis és lehetséges terápia. *Létünk (Újvidék)*, 46. (2016), 2. 57–86.
- Arató Krisztina – Koller Boglárka: *Az Európai Unió politikai rendszere*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Armstrong, John A.: *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1982.
- Balázs Péter: *Az Európai Unió külpolitikája*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.
- Blutman László: Red Signal from Karlsruhe: Towards a New Equilibrium or New Level of Conflict? *Central European Journal of Comparative Law*, 1. (2020), 2. 33–48. Online: <https://doi.org/10.47078/2020.2.33-48>
- Bóka Éva: *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*. Budapest, Napvilág, 2001.
- Brix, Emil – Erhard Busek: *Közép-Európa újragondolása. Miért Közép-Európában dől el Európa jövője?* Kőszeg, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK), 2019.
- Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1992. Online: <https://doi.org/10.4159/9780674028944>
- Brubaker Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558764>
- Bulmer, Simon: The Governance of the European Union: A New Institutional Approach. *Journal of Public Policy*, 13. (1993), 4. 351–380. Online: <https://doi.org/10.1017/S0143814X0000115X>
- Bundesverfassungsgericht (BVerfG), Urteil des Zweiten Senats vom 05. Mai 2020. www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2020/05/rs20200505_2bvr085915.html
- Canlorbe, Grégoire: Supply and Demand in Mass Migration. A Conversation with former Czech President Václav Klaus. *Gatestone Institute*, 2018. március 26. Online: www.gatestoneinstitute.org/12094/vaclav-klaus-migration-interview
- Cobban, Alfred: *National Self-determination*. London, Collins, The Fontana Library, 1969.

- De Gaulle, Charles: A Concert of European States. In Brent F. Nelsen – Alexander C-G. Stubb (szerk.): *The European Union*. Basingstoke, Macmillan, 1994. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-23984-9_6
- De Gaulle, Philippe: *Apám, de Gaulle. Beszélgetések Michel Tauriackal*. Budapest, Európa, 2008.
- De Neve, Jan-Emmanuel: The European Onion? How Differentiated Integration Is Reshaping the EU? *European Integration*, 29. (2007), 4. 503–521. Online: <https://doi.org/10.1080/07036330701502498>
- Dinan, Desmond: *Europe Recast. A History of European Union*. Boulder, Colorado, Lynne Rienner, 2004. Online: <https://doi.org/10.1515/9781685857295>
- Díoszegi István: A nemzetek Európája. In Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Társadalom-, és Művelődéstörténeti Tanulmányok 8. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1991. 131–142.
- Éötvös József: A nemzetiségi kérdés. In *Báró Éötvös József összes munkái*. (16). Budapest, Révai testvérek, 1903.
- European Parliament: Macron Defends the Idea of European Sovereignty. Press release. (2018. április 17.). Online: www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180411PR01517/macron-defends-the-idea-of-european-sovereignty
- European Union: *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy* (2016. június). Online: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. New York, Basic Books, 1973.
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Oxford, Blackwell, 1983.
- Giddens, Anthony: *The Nation-State and Violence*. Cambridge, Polity Press, 1985.
- Grabbe, Heather: *The EU's Transformative Power. Europeanisation through Conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave Studies in European Union Politics. Houndmills, Palgrave Macmillan, 2006.
- Grevi Giovanni: *Strategic Autonomy for European Choices: The Key to Europe's Shaping Power*. European Policy Center. Discussion Paper. Europe in the World Programme, 2019. július 19. Online: www.epc.eu/content/PDF/2019/190719_Strategicautonomy_GG.pdf
- Gyurgyák János: *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában*. Budapest, Osiris, 2018. Online: <https://doi.org/10.32559/et.2019.2.5>
- Haas, Ernst B.: *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*. London, Stevens, 1958.
- Hettyey, András: The Europeanization of Hungarian Foreign Policy and the Hungarianization of European Foreign Policy, 2010–18. *Journal of Contemporary European Studies*, 29. (2021), 1. 125–138. Online: <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1824895>
- Hix, Simon – Bjørn Høyland: *The Political System of the Union*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011. Online: <https://doi.org/10.1007/978-0-230-34418-1>
- Hobsbawm, Eric J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, Maecenas Kiskönyvtár, [1992] 1997.
- Hobsbawm, Eric – Terence Ranger: *Invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

- Hoffmann, Stanley: *Obstinate or Obsolete: The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe*. *Daedalus*, 95. (1966), 3. 862–915.
- Hooghe, Lisbet – Gary Marks: *Multi-Level Governance and European Integration*. Oxford, Rowman & Littlefield, 2001.
- Identity and Democracy Group: *Statutes of the Identity and Democracy Group in the European Parliament* (2019). Online: https://d3n8a8pro7vhm.cloudfront.net/kantodev/pages/102/attachments/original/1582196570/EN_Statutes_of_the_ID_Group.pdf?1582196570
- Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Új Magyarország Részvénytársaság, 1918.
- Kiss Gy. Csaba: *Miért más itt a nemzet?* In Bába Iván – Gyurcsík Iván – Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa magyar szemmel*. Kőszeg, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK), 2020. 13–28.
- Kohn, Hans: *Nationalism: Its Meaning and History*. Princeton, D. Van Nostrand Company, 1955.
- Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*. Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, 2006.
- Koller, Boglárka: *Patterns of Post-Enlargement Identity Formation. The Case of Hungary*. In Karin Liebhart – Olga Gyárfás (szerk.): *Communicating Europe. Cultural Patterns of Politics*. Volume 2. Vienna, Lit Publishing House, 2014. 187–215.
- Koller Boglárka: *Az európaizáció konceptuális és elméleti kérdései, különös tekintettel a Nyugat-Balkánra*. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 15–29.
- Koller, Boglárka: *Differentiated Union. The Only Way Forward or One That Leads to Desintegrations?* In Violaine Delteil – Xavier Richet (szerk.): *L'Europe, une fracture à retardement: Intégration asymétrique, dépendances, fragmentation* (Questionner l'Europe) (French Edition). Paris, France, L'Harmattan, 2019. 97–118.
- Koller Boglárka: *Többsebességű vagy menüválasztásos jövő? A differenciált integráció elméleti és gyakorlati kérdései az Európai Unióban* In Halmai Péter (szerk.): *Tagállami integrációs modellek. A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 51–67. Online: https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/web_PDF_Tagallami_integracios_modellek.pdf
- Koller Boglárka: *„Minek nevezzem?” Politikai unió, nemzetek Európája vagy „csak” Európai Unió?* In Dobrowiecki Péter – Stepper Péter (szerk.): *Az Európai Unió a 21. században*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2021. 103–141.
- Koller, Boglárka: *The Euro and the Collective Identities of Central and Eastern European Nationals*. In Krisztina Arató – Boglárka Koller – Anita Pelle (szerk.): *The Political Economy of the Eurozone in Central and Eastern Europe: Why In, Why Out?* London – New York, Routledge, 2021. 56–81. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429261411-5>
- Kosáry Domonkos: *A nemzetállam jövője*. In Módos Péter – Tischler János (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2005. 198–199.
- Kossuth Lajos: *A „Dunai Szövetség” tervezete*. 1862. május 1. Online: <http://mek.niif.hu/04800/04882/html/szabadku0178.html>

- Ladrech, Robert: Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France. *Journal of Common Market Studies*, 32. (1994), 1. 69–88. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1994.tb00485.x>
- Lasserre, Isabelle: Mateusz Morawiecki: «La seule solution réaliste est de bâtir une Europe des nations». *Le Figaro*, 2018. december 11. Online: www.lefigaro.fr/international/2018/12/11/01003-20181211ARTFIG00263-morawiecki-la-seule-solution-realiste-est-de-batir-une-europe-des-nations.php
- Leonard, Mark: *Why Europe Will Run the 21st Century*. Annotated edition. New York, PublicAffairs, 2006.
- Leonard, Mark – Jeremy Shapiro: *Empowering EU Member States with Strategic Sovereignty*. European Council on Foreign Relations, 2019. Online: https://ecfr.eu/wp-content/uploads/1_Empowering_EU_member_states_with_strategic_sovereignty.pdf
- Leruth, Benjamin – Nicholas Startin – Simon Usherwood (szerk.): *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Abingdon, Routledge, 2018. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315464015>
- Leuffen, Dirk – Berthold Rittberger – Frank Schimmelfennig: *Differentiated Integration: Explaining Variation in the European Union*. The European Union Series, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2012.
- Magyarország Kormánya: *A nemzetek Európája helyett európai szuperállamot építenek Brüsszelben* (2021. június 19.). Online: <https://kormany.hu/hirek/a-nemzetek-europaja-helyett-europai-szuperallamot-epitenek-brusszelben>
- Magyarország Miniszterelnöke: *Európa a nemzetek Európája lesz vagy nem lesz* (2018. november 8.). Online: www.miniszterelnok.hu/europa-a-nemzetek-europaja-lesz-vagy-nem-lesz/
- Martonyi János: Differenciáció vagy dezintegráció. Megújítva megőrizni. *Európai Tükör*, 21. (2018), 1. 95–109. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/eumirror/article/view/1256>
- Meinecke, Friedrich: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zu der Genesis des deutschen Nationalstaates*. München, Oldenbourg, [1917] 1969. Online: <https://doi.org/10.1515/9783486748468>
- Milward, Alan S.: *The European Rescue of the Nation-State*. 2nd Edition. London and New York, Routledge, 1992.
- Mitrany, David: *A Working Peace System*. Chicago, Quadrangle Books, 1966.
- Molnár Anna: *Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és eszközei. A külkapcsolatoktól a kül-, a biztonság és védelempolitikáig*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.
- Moravcsik, Andrew: Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*, 30. (1993), 4. 473–524. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x>
- Moravcsik, Andrew – Kalypso Nicolaidis: Explaining the Treaty of Amsterdam: Interests, Influence and Institutions. *Journal of Common Market Studies*, 37. (1999), 1. 59–85. Online: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00150>
- Naumann Frigyes: *Középeurópa*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1916.
- Navracscs Tibor: Nemzeti érdek és Európa. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás*, (2014), 4. 100–104. Online: http://real.mtak.hu/92592/1/2014_4.100-104..pdf

- Nugent, Neill: *The Government and Politics of the European Union*. 8th edition. London, Palgrave Macmillan, 2017. Online: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-45410-2>
- Olsen, Johan Peder: The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*, 40. (2002) 5. 921–952. Online: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00403>
- Örkény Antal: Hungarian National Identity. Old and New Challenges. *International Journal of Sociology*, 35. (2005), 4. 28–48. Online: <https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659350402>
- Pokol Béla: *Európai jurisztokrácia*. Budapest, Dialóg Campus, 2019
- Radaelli, Claudio M.: The Europeanization of Public Policy. In Kevin Featherstone – Claudio M. Radaelli: *The Politics of Europeanization*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 27–56. Online: <https://doi.org/10.1093/0199252092.003.0002>
- Risse-Kappen, Thomas: Exploring the Nature of the Beast: International Relations Theory and Comparative Policy Analysis Meet the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 34. (1996), 1. 53–80. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1996.tb00560.x>
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 1998.
- Schöpflin György: Közép-Európa régi és új meghatározásai. In Módos Péter – Tischler János (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2005. 127–151.
- Schuman, Robert: *Európáért*. Pécs, Pannónia Könyvek, 1991.
- Simon Zoltán (szerk.): *Az Európai Unió a világban*. Budapest, L'Harmattan, 2017.
- Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Blackwell, 1986.
- Snvdholtz, Wayne: Membership Matters: Limits of the Functional Approach to European Institutions. *Journal of Common Market Studies*, 34. (1996), 3. 403–429. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1996.tb00579.x>
- Somssich Réka: Az Európai Bíróság. In Arató Krisztina – Koller Boglára (szerk.): *Az Európai Unió politikai rendszere*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 128–129.
- Spinelli, Altiero – Ernesto Rossi: *The Ventotene Manifesto*. Ventotene, The Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies, 1941.
- Stubb, Alexander C.: A Categorization of Differentiated Integration, *Journal of Common Market Studies*, 34. (1996), 2. 283–295. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1996.tb00573.x>
- Szénási Éva: *Elméletek az európai egységről I–II*. Budapest, L'Harmattan, 2002–2004.
- Thatcher, Margaret: *Speech to the College of Europe*. “The Bruges Speech”. College of Europe, Bruges, 1988. szeptember 20. Online: www.margaretthatcher.org/document/107332
- Toje, Asle: *The European Union as a Small Power. After the Post-Cold War*. Houndmills, Palgrave Macmillan, 2010. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230281813>
- Tribl Norbert – Sulyok Márton: „A gazda bekeríti házát”? A Német Szövetségi Alkotmánybíróság PSPP-döntésének jelentősége és az európai integrációért viselt alkotmányos felelősség realitása. *Európai Tükör*, 23. (2020), 2. 7–30. Online: <https://doi.org/10.32559/et.2020.2.1>
- Trócsányi László: Gaulle-izmus és Európa. *Magyar Szemle*, 25. (2016), 5–6. 10–18.

- Trócsányi László – Lovászy László Gábor: *Európai Körkép. Európai értékek és magvalósulásuk az Európai Unió tagállamaiban az adatok és számok tükrében*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020.
- Van den Berghe, Pierre: Race and Ethnicity: a Sociobiological Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 1. (1978), 4. 401–411. Online: <https://doi.org/10.1080/01419870.1978.9993241>
- Varga Zs. András: Magyarország szuverenitása. In Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 258–259.
- Vollaard, Hans: Explaining European Disintegration. *Journal of Common Market Studies*, 52. (2014), 5. 1142–1159. Online: <https://doi.org/10.1111/jcms.12132>

